

УДК 159.942

ЛЯЩ О.П.

м. Вінниця

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ЗМІСТУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ

***Анотація.** У статті аналізується теоретична та методологічна основа категорії “емоційного інтелекту” у психологічній теорії та практиці. Розкрито сутність поняття емоційного інтелекту. Здійснено порівняльний аналіз розуміння емоційного інтелекту вітчизняними та зарубіжними психологами. У вітчизняній психології дослідження характеристик емоційно-інтелектуальної взаємодії можна визначити як прототипові форми дослідження емоційного інтелекту. Зарубіжні концепції трактують емоційний інтелект як специфічне психічне утворення з одночасною репрезентативністю когнітивних і особистісних характеристик.*

***Ключові слова:** емоційний інтелект, теоретичний аналіз, методологічна основа, особистість, моделі емоційного інтелекту.*

***Аннотация.** В статье анализируется теоретическая и методологическая основа категории “эмоционального интеллекта” в психологической теории и практике. Раскрыта сущность понятия эмоционального интеллекта. Осуществлен сравнительный анализ понимания эмоционального интеллекта отечественными и зарубежными психологами. В отечественной психологии исследование характеристик эмоционально-интеллектуального взаимодействия можно определить как прототип формы исследования эмоционального интеллекта. Зарубежные концепции анализируют эмоциональный интеллект как специфическое психическое образование с одновременным репрезентативностью когнитивных и личностных характеристик.*

***Ключевые слова:** эмоциональный интеллект, теоретический анализ, методологическая основа, личность, модели эмоционального интеллекта.*

***Abstract.** In the article it is examined the theoretical and methodological basis of the category of “emotional intelligence” in psychological theory and practice. The essence of the concept of emotional intelligence is revealed. The comparative analysis of understanding emotional intelligence domestic and foreign psychologists is carried out. In domestic psychology the research of the characteristics of emotional and intellectual interaction can be defined as a prototype form of emotional intelligence study. Foreign researchers interpret the emotional intelligence as a specific mental formation of representativeness of simultaneous cognitive and personality characteristics.*

***Keywords:** emotional intelligence, theoretical analysis, methodological framework, personality, emotional intelligence model.*

Постановка проблеми. Складність і багатогранність існування сучасного суспільства вимагає всебічного осмислення нових психологічних феноменів, в тому числі і питання про суть емоційного

компоненту. Вивчення даного феномена є новим сегментом в дослідженні емоційної сфери особистості. Доцільність вивчення емоційного інтелекту обумовлена значенням емоцій в житті і діяльності людини. Незважаючи на безліч проведених досліджень, безперечно актуальність і практичну значимість, проблема методологічного обґрунтування поняття емоційного інтелекту залишається недостатньо вивченою. Наявні в науковій психології концептуальні та термінологічні розбіжності в поясненні такого явища, недостатня теоретична розробленість проблеми розвитку емоційної сфери зумовили актуальність теми даної роботи. Також введення поняття емоційного інтелекту у психологічну науку сприяло інтенсивному зростанню кількості наукових досліджень, спрямованих на вивчення даного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні підходи до проблеми співвідношення інтелектуального й емоційного розглядали у своїх роботах Б.Г. Ананьєв, Л.С. Виготський, С.Л. Рубінштейн, О.М. Леонтьєв, В.М. Мясищев, О.К. Тихомиров та ін.

Зокрема, видатний психолог Л.С. Виготський виділяв серед найважливіших питань психології проблему єдності афекту та інтелекту [1]. Дослідження емоційного інтелекту у зарубіжній психології було започатковано в роботах Е.Торндайка (1920), Г.Гарднера (1983). Зокрема, Е.Торндайк проводив дослідження щодо вивчення здатності до розпізнавання емоцій, а Г.Гарднером розроблено теорію множинності форм інтелекту, у якій виокремлено типи інтелекту, пов'язані з емоційно-інтелектуальними здібностями (міжособистісний і внутрішньоособистісний).

Хоча ґрунт для виділення емоційного інтелекту в окрему наукову категорію було підготовлено ще на початку ХХ століття, саме поняття "емоційний інтелект" з'явилося лише наприкінці століття в роботах американських дослідників – у 1990 році Дж. Майєр та С. Саловей визначили емоційний інтелект як групу ментальних здібностей, які сприяють усвідомленню та розумінню власних емоцій і емоцій інших людей.

Мета статті – здійснити теоретико-методологічний аналіз змісту емоційного інтелекту.

Виклад основного матеріалу. Якщо ранні погляди Дж. Майєра та С. Саловей на сутнісну природу емоційного інтелекту були частково пов'язані з особистісними факторами, які входили до групи ментальних здібностей (чутливість, приязність), то подальші погляди вчених значно еволюціонували у напрямку інтелектуалізації поняття емоційного інтелекту. Дж. Майєр та С. Саловей сконцентрували увагу на відмінностях, які відрізняють конструкт емоційного інтелекту від персональних факторів, та охарактеризували зміст емоційного інтелекту як сукупність розумових здібностей [9]. Означене трактування склало підґрунтя для створення "моделі здібностей" емоційного інтелекту, у якій об'єднувальну функцію виконували когнітивні здібності.

Поряд з тим, інші дослідники емоційного інтелекту (Р. Бар-Он, Д. Гоулмен, Д. Люсін, К. Петрідес та ін.) виявили зв'язок його складових з особистісними факторами, що стимулювало виникнення так званих "еклектичних моделей", що трактують емоційний інтелект як специфічне психічне утворення з одночасною репрезентованістю когнітивних і особистісних характеристик [10].

Еклектичні моделі емоційного інтелекту отримали більшу розповсюдженість, хоча зміст окремих дослідницьких моделей характеризується досить різноманітним складом рис та властивостей, які визначалися особистісними характеристиками, віднесеними авторами моделі до конструкту емоційного інтелекту. Зокрема, модель Д. Гоулмена включає самосвідомість та самомотивацію; модель Р.Бар-Она – адаптаційні здібності, стратегії подолання стресових ситуацій; модель К. Петрідеса, А. Фернхейма – загальний настрій. Водночас варто відзначити, що еклектичні моделі емоційного інтелекту недостатньо узгоджуються між собою [4].

Російські дослідники виокремлюють внутрішньоособистісний і міжособистісний компоненти емоційного інтелекту. Найбільш ґрунтовною є двохкомпонентна модель емоційного інтелекту Д. Люсіна, одночасно пов'язана як із когнітивними здібностями, так і з особистісними характеристиками: (1) внутрішньоособистісний емоційний інтелект (розуміння та управління власними емоціями, контроль експресії); (2) міжособистісний емоційний інтелект (розуміння та управління емоційними станами інших) [5].

У вітчизняній психології дослідження характеристик емоційно-інтелектуальної взаємодії можна визначити як прототипові форми емоційного інтелекту. Зокрема, Б. Додонов виокремлював "гностичні емоції", пов'язані з потребою у "когнітивній гармонії".

Наукові розробки з проблем емоційності та емоційної культури впроваджено в практику українськими дослідниками. Теорія емоційної регуляції навчально-пізнавальної діяльності (О. Чебикін) сприяла створенню комплексу психолого-педагогічних прийомів, спрямованих на забезпечення емоціогенних ефектів у навчальній діяльності. Під керівництвом О.Чебікіна досліджено онтогенетичні аспекти становлення емоційної зрілості (І.Павлова), вікові особливості емоційної саморегуляції (Н.Шевчук). У роботах С. Колот визначені особливості формування емоційної культури студентів, проаналізовано смислові зв'язки між емоціями та пізнанням [7].

Вивчення окремих складових емоційного інтелекту започатковано в роботах О. Саннікової. Дослідниця виділила відмінні ознаки актуальних (ситуативних) емоцій та стійких (позаситуативних) емоційних переживань, емоційно-диференціальні відмінності щодо особливостей поведінки в стресових ситуаціях. Під керівництвом О. Саннікової досліджено емоційність як системоутворюючий фактор психологічної про-

никливості (О.Кисельова) [99]; якісні характеристики емоційності як індивідуально-типологічні чинники адаптивності особистості (О.Кузнєцова); диференціальну структуру емпатії (О.Орищенко).

Перші роботи вітчизняних дослідників, присвячені власне проблемі емоційного інтелекту, з'явилися в дослідженнях Дніпропетровської наукової школи. Під керівництвом Е.Носенко виділено концепти щодо операціоналізації поняття емоційного інтелекту [7], започатковано вивчення адаптивних та стресозахисних властивостей емоційного інтелекту [1], розвитку емоційного інтелекту [4]. У роботі І. Аршави охарактеризовано адаптаційні властивості емоційного інтелекту.

У дослідженнях Е.Носенко, Н.Ковриги емоційний інтелект розглядається як "інтегральна властивість особистості – складова її внутрішнього світу" [7, с.2], як "форма виявлення позитивного ставлення людини до себе, до інших, до світу", що відображає ціннісне значення емоційного інтелекту. Вчені, подібно до інших дослідників, виокремлюють внутрішньоособистісний та міжособистісний аспекти прояву емоційного інтелекту [5, с.48].

Вагомим внеском у психологію емоційного інтелекту є дослідження вчених Київської школи. Зокрема, у роботах О.Власової [2] досліджено онтологічні особливості розвитку емоційного інтелекту як окремої підсистеми соціальних здібностей. Дослідниця визначає емоційний інтелект як "емоційно-інтелектуальну здатність, що полягає в емоційній чутливості, обізнаності та здатності управляти емоціями, які дозволяють людині контролювати відчуття психічного здоров'я, душевної гармонії" [2, с.65]. На думку вченої, конструкт емоційного інтелекту містить евристичний потенціал, що сприяє успішності соціальної взаємодії. У роботі М. Березюк (під керівництвом О.Власової) було започатковано дослідження комунікативного потенціалу емоційного інтелекту.

У вітчизняних дослідженнях спостерігається тенденція до використання таких категоріальних концептів відображення змісту поняття емоційного інтелекту, як "емоційне самоусвідомлення" (О.Власова) [2], "емоційна розумність" (Е.Носенко) [7], "емоційна освіченість" (О.Приймаченко) [7]. Загалом, розкриття змісту емоційного інтелекту відбувається через застосування понять "здатність", "спроможність". При цьому наголошується на ціннісній сутності емоційного інтелекту, на його функціональній властивості відображати внутрішній світ особистості.

Необхідно зазначити, що відхід від класичного розуміння інтелекту (як здатності до абстрактного мислення) пов'язаний з виокремленням у структурі інтелекту метакогнітивних складників – евристичних стратегій (Л. Засєкіна) [4], інтуїції (М. Смульсон) [8], так званих "неявних знань" (Р. Стернберг) [9], ментального досвіду (М.Холодна) [7]. Це свідчить про визнання значущості особистісних ресурсів щодо пізнання та освоєння дійсності. Поряд із тим, поєднання інте-

лектуальних та особистісних характеристик стимулювало появу нових інтелектуальних конструктів.

У сучасній психології виокремлено наступні види інтелекту: практичний інтелект як засіб ефективного вирішення повсякденних практичних завдань (Р.Стернберг); соціальний інтелект, пов'язаний з опрацюванням соціальної інформації (Е.Торндайк); емоційний інтелект як сукупність здібностей до розуміння та регуляції емоцій (Дж. Майер, П. Саловей); натуралістичний інтелект як здатність виявляти паттерни організації в природі; духовний інтелект як вияв інтересу до потаємних сторін життя та смерті; екзистенціальний інтелект як здатність до осмислення сенсу життя (Г.Гарднер); ефективний інтелект як здатність використовувати життєвий досвід із метою досягнення поставлених цілей (Р.Пеллігріно, М.Політіс); професійний інтелект як складова інтелектуальної готовності до праці (М.Смульсон); індивідуальний інтелект як пізнавальний інструмент суб'єкта діяльності у психічному відображенні, інтерпретації та перетворенні дійсності (Л.Засєкіна). За даними Л.Засєкіної, цілком реальним у майбутньому є введення у науковий обіг поняття "мотиваційний інтелект", що бере витоки з реверсивної теорії М.Аптера, та позначає здатність, за допомогою якої "людина видозмінює та пристосовує свої психологічні стани з метою досягнення успіху в житті" [6].

Л. Засєкіна припускає, що множинність форм диференціації інтелектуальних конструктів у сучасній психології інтелекту зумовлена неспроможністю академічного інтелекту пояснити функціонування людини в реальних життєвих ситуаціях лише когнітивним фактором. Поряд із тим, автор наголошує на поширенні серед сучасних науковців надмірної захопленості різноманітними формами практичного інтелекту, що призводить до теоретико-методологічної невизначеності та абстрактності поняття інтелекту як психологічної категорії.

Уявляється вірогідним, що поглиблене вивчення окремих інтелектуальних конструктів сприятиме уточненню наукового змісту останніх, що надасть можливість або виявити неправомірність існування виділених форм інтелекту, або дослідити їх ціннісний потенціал.

Отже, витоки дослідження емоційного інтелекту містяться у роботах як зарубіжних, так і вітчизняних науковців. Аналіз змісту концептуальних положень дає підстави структурно визначити емоційний інтелект як двохкомпонентний конструкт, який складається з внутрішньоособистісного (здатність до розуміння та управління власними емоціями) та міжособистісного (здатність до розуміння та управління емоціями інших людей) компонентів.

З метою конкретизації сутнісних характеристик емоційного інтелекту, доцільно проаналізувати його співвідношення зі змістом інших понять, суміжних з областю дослідження емоційного інтелекту (соціальний інтелект, емоційна компетентність, емоційне мислення).

У науковій літературі відзначається схожість концептуально-операціонального складу емоційного та соціального інтелекту [2]. Окремі дослідники розглядають емоційний інтелект як складову, або форму соціального інтелекту. Зокрема, О.Власова виокремлює емоційний інтелект у структурі соціальних здібностей [2], Р.Ріггіо зараховує до системи соціальних навичок спілкування емоційну вразливість, емоційну чутливість, емоційний контроль [10]. Дж.Майер та С.Саловей розглядають "соціальну компетентність" як форму вираження соціального інтелекту, "соціальну чутливість" – як форму вияву емоційного інтелекту [9]. В інших дослідженнях (Р.Бар-Он, Д.Гоулмен, М.Манойлова) [6; 9; 10] відзначається, що емоційний інтелект вміщує у свій суті складові соціально-інтелектуального конструкту. В обох випадках конструкти емоційного та соціального інтелекту частково отожднюються.

Д. Люсін здійснив спробу конкретизувати межі вияву емоційного та соціального інтелекту – він виокремив у структурі емоційного інтелекту міжособистісні характеристики, які пов'язує лише з когнітивними і емоційними факторами (розуміння та управління емоціями інших). На нашу думку, в цьому і полягає основна відмінність між емоційно-інтелектуальним та соціально-інтелектуальним конструктами: емоційний інтелект завжди є спрямованим на емоційний (*внутрішній*) світ особистості, тоді як соціальний інтелект пов'язаний із поведінковими (*зовнішніми*) проявами. Окрім того, дослідниками зазначається, що емоційний інтелект може бути спрямованим як на емоційний світ інших людей, так і на власний світ емоцій, а це суперечить традиційному розумінню соціального інтелекту [5].

Хронологічно поняття "емоційна компетентність" було введено в психологію майже одночасно з поняттям "емоційний інтелект". У 1990 році К. Саарні об'єднала у складі емоційної компетентності сукупність когнітивних здібностей, соціальних навичок та емоційного досвіду. Недостатня операціоналізація поняття призвела до методологічної невизначеності: емоційний інтелект почали отожднювати з емоційною компетентністю. Зокрема, Д. Гоулмен виділив у складі емоційної компетентності два споріднених компоненти ("особистісна компетентність" і "соціальна компетентність") та відніс до її структурного змісту елементи, що складають структуру емоційного інтелекту [9, с. 142].

Аналізуючи співвідношення понять "емоційний інтелект" та "емоційна компетентність" І.Андрєєва робить висновок про їх змістовну нетотожність. На думку вченої, емоційна компетентність є сукупністю емоційних знань, вмінь та навичок, тоді як емоційний інтелект традиційно розуміється як здатність. Отже, поняття "емоційна компетентність" набагато ширше ніж поняття "емоційний інтелект". Емоційна компетентність є *комплексом знань* (форма емоційного досвіду); емоційний інтелект є *засобом*, що надає мож-

ливість використовувати ці знання в ході життя (тобто реалізувати емоційний досвід), та одночасно сприяє їх поповненню (розширенню емоційного досвіду).

Більш вузьким, у співвідношенні зі змістом емоційного інтелекту, є поняття "емоційне мислення". У дослідженні Г.Орме емоційне мислення отожднюється з емоційним інтелектом, змістовна сутність емоційного інтелекту трактується специфічно – "емоційний інтелект це не лише розуміння, це ще й здійснення найкращих рішень". Поряд з тим, І.Андрєєва акцентує увагу на суттєвій відмінності поняття емоційного мислення від інших категорій емоційно-інтелектуального змісту – "емоційне мислення є процесом переробки емоційної інформації" [7, с. 32]. Цим дослідниця конкретизує зміст поняття, що полягає в обмеженості його вияву поза когнітивною сферою.

Висновок і перспективи подальших розробок. Отже, існують відмінності між емоційним інтелектом та низкою суміжних понять (соціальний інтелект, емоційна компетентність, емоційне мислення), внаслідок чого емоційний інтелект можна охарактеризувати як компонент пізнання, спрямований на внутрішній світ особистості, як засіб накопичення та реалізації емоційного досвіду. Аналіз наукових джерел показав, що емоційний інтелект є складним психологічним феноменом, який змістовно включає як когнітивні, так і ментальні характеристики.

Методологічна невизначеність поняття емоційного інтелекту та недостатня валідація методів його вимірювання ускладнюють проведення експериментальних досліджень. Тому майбутні розробки вбачаємо саме в цьому напрямі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Выготский Л.С. Мышление и речь: собр. соч.: в 6 т. / Л.С. Выготский. – М.: Педагогика, 1982. – Т.2. – С.5-361.
2. Власова О.І. Психологія соціальних здібностей: структура, динаміка, чинники розвитку: монограф. / О.І. Власова. – К.: Вид.-поліграф. центр "Київський університет", 2005. – 308 с.
3. Вознесенська О.Л. Арт-терапія в роботі практичного психолога: Використ. арт-технологій в освіті / упоряд.: О. Вознесенська, Л. Мова. – К.: Шкіл. світ, 2007. – 120 с.
4. Деревянко С.П. Развитие эмоционального интеллекта в тренинговых группах // Психологический журнал. – Минск, - 2008. – № 2 (18). – С. 79-84.
5. Ильин Е.П. Эмоции и чувства / Е.Ильин. – СПб.: Питер, 2007. – С. 8.
6. Коломинский Я.Л. Психология взаимоотношения в малых группах (общие и возрастные особенности) / Я.Л. Коломинский. – Минск, 2000. – 432 с.
7. Манойлова М.А. Развитие эмоционального интеллекта будущих педагогов: монограф. / М.А. Манойлова. – Псков: ПГПИ, 2004. – 60 с.
8. Носенко Е.Л. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції: монограф. / Е.Л. Носенко, Н.В. Коврига. – К.: Вища школа, 2003. – 126 с.
9. Смутьсон М.Л. Психологія розвитку інтелекту: монограф. / М.Л.Смутьсон. – К.: Нора-Друк, 2003. – 298 с.
10. Goleman D. Emotional Intelligence / D. Goleman. – New York: Bantam books, 1995.– 352 p.
11. Sarny C. The development of emotional competence / C. Sarny. – NY: Guilford Press, 1999. – 381 p.